



**DICLE ÜNİVERSİTESİ  
İLAHİYAT FAKÜLTESİ  
DERGİSİ**

**HAKEMLİ DERGİ**

**CİLT : X**

**SAYI : 2**

**DIYARBAKIR - 2008**

# MUSLİHUDDİN EL-LÂRÎ'NİN HÂŞİYE ALA ŞERHÎ'L-KÂDÎ MİR ALA HİDÂYETİ'L-HİKME ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

**Dr. Ömer BOZKURT\***

## **Özet**

Muslihuddîn el-Lârî'nin bu eseri, Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme*'sine Kâdî Mir Meybûdî'nin yazdığı şerh üzerine yapılan bir hâşiyedir. Bu makalenin amacı Lârî'nin bu hâşiyesini, bölümleri ve içeriğiyle tanıtmaktır. Ayrıca bu makale, Lârî'nin söz konusu hâşiyede kullandığı metot ve kaynakları da kapsamaktadır.

**Anahtar Kavramlar:** Muslihuddîn el-Lârî, Ebherî, Kâdî Mir Meybûdî, Felsefe, Hâşiyeye, Hikmet, Diyarbakır.

## **A Research On Muslihuddîn Al-Lârî's Work Hâshiyâ 'Ala Sharh Kâdî Mir 'Ala Hidayât Al-Hikma**

### **Abstract**

This work of Muslihuddîn al-Lârî is a footnote (hâshiyâ) which was written on Meybûdî's commentary (sharh) made on Ebherî's work titled *Hidayât al-Hikma*. The aim of this article is to introduce Muslihuddîn al-Lârî's hâshiyâ with its chapters and contents. In addition, this article includes method and sources used by Lârî in this hâshiyâ.

**Key Words:** Muslihuddîn al-Lârî, Ebherî, Kâdî Mir Maybudî, Philosophy, Hâshiyâ, Wisdom, Diyarbakır.

### **Giriş**

Bu çalışmanın amacı, Muslihuddîn el-Lârî'nin *Hâşiyeye 'ala Şerhi'l-Kâdî Mir 'ala Hidâyeti'l-hikme* eserini tanıtmak, yazarın eserde takip ettiği metodu, yararlandığı kaynakları, ele aldığı konuları ve bu hâşiyeye boyunca temsil ettiği felsefî kimliği ortaya koymaktır. Bu çalışmada bir takım güçlüklerle karşılaşılmıştır. Bunların başında, ele alınan eserin bir hâşiyeye olması gelmektedir. Zira hâşiyeci, şârih ve musannif üçlüsünün görüşlerini ayrı ayrı tespit etmek ciddi bir inceleme gerektirmektedir. Bu nedenle Lârî'nin düşüncelerini tespit etmede atılacak ilk adımlardan birinin de eserlerinin tanıtılması ve

---

\* MEB, Öğretmen, omerbozkurt21@hotmail.com

değerlendirilmesi olduğunu düşünmekteyiz. Bu çerçevede onun bu hâşiyesini yukarıda belirlediğimiz sınırlar içerisinde tanıtmayı amaçladık. Bunun, henüz hakkında yeterli sayıda çalışmanın olmadığı Lârî'nin felsefî ve ilmî kişiliğinin tespitinde yararlı olacağını umarak ileride yapılacak çalışmalar için fayda sağlayacağını temenni ediyoruz.

### I. Muslihuddîn el-Lârî ve Felsefe

Kaynaklar, Muslihuddîn el-Lârî'nin 916/1510 yılında İran'ın Lâr şehrinde dünyaya geldiğini belirtmektedir.<sup>1</sup> İlk eğitimini doğduğu yerde alan Lârî, sonrasında Hindistan'a gitmiş, oradan Mekke'ye, Mekke'de hac ibadetini yaptıktan sonra çeşitli şehirlere uğramış (Halep gibi) ve ardından İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da dönemin önemli âlimlerinden dersler alan Lârî en sonunda Diyarbakır'a gelmiş ve burada Hüsrev Paşa (Hüsreviye) Medresesinde müderrislik görevi yapmıştır. Ömrünün sonuna kadar da bu görevle meşgul olan Lârî, 979/1572 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir.<sup>2</sup>

Lârî ilk eğitimini, babası Salahuddin Abdulkerim el-Ensârî'den almıştır. Babasından İmam en-Nevevî'nin *el-Erbain* ve *Miškât* eserlerini okumuştur. Muslihuddîn Muhammed eş-Şirâzî'den Tirmizî'nin *eş-Şemâil* ile *Miškâtul-mesâbih*'ini ve Buhârî'nin *es-Sahih*'ini, Adudiddin Abdurrahman el-Lârî ve Celâluddin Muhammed b. Celâluddîn ed-Dânyâlî ve İhtiyâruddîn İsa gibi kişilerden hukuk ilmini, Fahruddîn Muhammed ed-Derdûbî'den de Hanefî fihkına dair *el-Hidâye*'yi okumuştur. Ayrıca Kemâluddîn Abdussamed el-Bağdâdî, Ahmed el-Mâverdî, Muhammed el-Hafrî gibi şahsiyetlerden de tefsir, kelâm ve aklî ilimleri tahsil etmiştir. Gıyâsuddin Mansur eş-Şirâzî'den de dersler aldığı aktarılmıştır.<sup>3</sup>

Lârî, önemli şahsiyetlere hocalık da yapmıştır. Bunların başında, Hindistan'da Hüseyin Şah Argun<sup>4</sup> ve Babür Hükümdarı Hümayun

<sup>1</sup> Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-'alâm*, Kaşgar neşr., Ankara, 1996, c.V, s. 3966.

<sup>2</sup> Sâmî, *age*, s. 3966.

<sup>3</sup> Ali Akay, "Muslihuddin el-Lârî'nin Burhânu't-temânu' Adlı Risalesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2005, c. VII, sy. I, s.149; Ayrıca bkz. İbrahim Coşkun, "XVI. Yüzyılda Diyarbakır'da Dinî-Felsefî Düşüncenin Entelektüel Düzeyi Muslihuddîn el-Lârî Örneği", *Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır Valiliği – Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2008, c. III, s. 626-627; Sâmî, *age*, s. 3966.

<sup>4</sup> Coşkun, *agm*, s. 626; Hulusi Kılıç, "Muslihuddîn Lârî", *DİA*, TDV yay., Ankara, 2003, c. XXVII, s. 103.

gelir.<sup>5</sup> İstanbul'da bulunduğu dönemde Ebussuud Efendi ve dönemin âlimleriyle aklî ve naklî ilimler konusunda görüş alışverişinde bulunmuştur. Lârî, Diyarbakır'da bulunduğu zamanlarda ise Hüsreviyye Medresesinde verdiği derslerin yanı sıra dönemin valisi İskender Paşa'nın çocuklarına da hocalık yapmıştır.<sup>6</sup> Ayrıca Bosnalı Sûdî de öğrencileri arasında yer almaktadır.<sup>7</sup>

Lârî, birçok İslam âlimi gibi aklî ve naklî ilimlerde geniş bir bilgiye sahipti. Tefsir, hadis, akaid, kelâm, fıkıh, gramer ve edebiyat alanlarında eserler sunmakla birlikte felsefeyle de ilgilenmiş, bu alanda çalışmalar yapmıştır.<sup>8</sup> Onun tüm bu ilim dallarına dair eserleri genellikle yazma olarak kütüphanelerimizde bulunmaktadır. Bu eserlerinin isimleri ve nerede buldukları, hakkında yapılan az sayıdaki çalışmalarda sıralanmıştır.<sup>9</sup> Burada özellikle felsefeyle ilgili birkaç eserini vermekte yetiniyoruz:

1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Kadî Mîr 'alâ Hidâyeti'l-hikme*. Esîrüddin el-Ebherî'nin *Hidâyeti'l-hikme* adlı eseri üzerine Kâdî Mîr Meybüdî tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir. (İstanbul 1271, 1289, 1302, 1307, 1309, 1 318).

2. *Hâşiye 'alâ Şerhi Tehzîbi'l-mantuk ve'l-keâm*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin eserine Celâleddin ed-Devvânî tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir (Râşid Efendi Ktp., nr. 1438; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1788, Hacı Beşir Ağa, nr. 105).

3. *Risale fi'l-hareke* (Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 1220).

4. *Risale fi bahsi'l-irâde* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 385/6).

5. *Risale fi mes'eleli'l-eb'âd* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 791/3)

6. *Risale fi bahsi'l-haşri ve'l-meâd* (*Risale fi isbâti'l-haşri'l-cismânî*) (Köprülü Mehmed Asım Bey, nr. 224 ve Râşid Efendi nr. 11277 kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır.)

<sup>5</sup> Sâmî, *age*, s. 3966; Khalid Alavî, "The Life and Scholarship of al-Lârî", *Journal of the Research Society of Pakistan*, XVIII/3, Lahore, 1981, s. 50-51.

<sup>6</sup> Sâmî, *age*, s. 3966.

<sup>7</sup> M. Hoca Nazif, *Sûdî, Hayatı Eserleri ve İki Risalesi'nin Metni*, İÜEFY, İstanbul, 1980, s. 12.

<sup>8</sup> Khalid Alavî, *agm*, s. 55-58.

<sup>9</sup> Kılıç, "Muslihuddîn Lârî", s. 103-104; Khalid Alavî, *agm*, s. 55-58; Coşkun, *agm*, s. 627, 628.

7. *Risale fî beyâni kudretillâh* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3235).

8. *Risale fî burhâni't-temânu fî âyeti "Lev kâne fihimâ âlihe"* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3235; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3790, Hüsrev Paşa, nr. 244/2).<sup>10</sup>

9. *Mecmuu'r-resail* (Süleymaniye Ktb., Damat İbrahim Paşa, nr. 791.)

10. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*. Cürçânî'nin Adudüddin el-îcî'ye ait *el-Mevâkıf*'ına yazdığı şerh üzerine hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 396).<sup>11</sup>

Biz Lârî'nin bu eserlerinden *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Kadî Mîr 'alâ Hidâyeti'l-hikme* adlı hâşiyesini inceleyeceğiz. Bu incelemeye geçmeden önce onun felsefî yönüne bakmakta yarar buluyoruz.

Her şeyden önce, Muslihuddîn el-Lârî'nin ciddi bir felsefe eğitimi gördüğünü söylemek mümkündür. Zaten onun döneminde iyi bir âlim ve müderris için felsefe, kelâm, fıkıh ve gramer bilgisi temel gereksinimlerdi. İran ve Müslüman Hint'te özel olarak felsefe baskındı. Bu nedenle Lârî, felsefeye özel bir ilgi göstermiştir. Sadruddin [Muhammed Deşteki] eş-Şirâzî<sup>12</sup> (824/1424–903/1497) ve Celaleddin Devvânî (830/1427–908/1502) gibi iki büyük filozof ve teologun metot ve düşüncelerini ilk öğrencilerinden öğrenme fırsatı bulmuş ve akademik çevrelerde nadir bir konuma sahip olmuştur. Bu özellik onun mantıksal metot ve felsefî tartışmalarında açıkça görülmektedir. Çalışmalarına göz atmak, onun derin anlama ve engin bilgisini kanıtlamaya yetecektir. Orijinal çalışma ve şerhleri arasında bu bilimlerin hemen hemen her dalına ait bir yazı bulabiliriz. İmparator Hümayun ve Şah Hasan (Hüseyn Şah Argun) ondan kendilerine

<sup>10</sup> Ali Akay tarafından bu eserin edisyon-kritiği yapılmış ve Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde (c. VII, sy. I, s. 153-171.) yayımlanmıştır.

<sup>11</sup> Muslihuddîn el-Lârî'nin bu ve diğer eserleri ve kısa tanıtımları için bkz. Kılıç, "Muslihuddîn Lârî", s. 103-104; Khalid Alavî, *agm*, s. 55-58.

<sup>12</sup> Bu kişi, meşhur Sadruddin Muhammed eş-Şirâzî olan Molla Sadra ile karıştırılmamalıdır. Kendisine Emir Sadruddin veya Büyük Sadruddin de denilmiştir. Türkmenler tarafından öldürüldüğü söylenmektedir. Mezarı Şiraz'dadır. Oğlu Gıyasuddin Mansur eş-Şirâzî (ö. 1533 veya 1542) de önemli âlimlerden biridir. Bkz. Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi II. (İbn Rüşd'ün Ölümünden Günümüze)*, çev. Ahmet Arslan, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 134-135.

astronomi ve felsefeyi öğretmelerini istemiştir. Bu alanlardaki ünü, erken biyograficiler tarafından belirtilmiştir.<sup>13</sup>

Lârî, felsefe alanında ciddi bir değere sahiptir. Zira Akkirmanî<sup>14</sup> (ö. 1174/1760), *İklilü't-terâcim* adlı eserinde birçok şârih ve hâşiyeciden yararlandığını söylerken, bazı konularda, Lârî'nin önemli çözümlere, görüş ve itirazlarını vermiş ve bunları önemsemiştir. Akkirmanî'nin bu tavrı Lârî'nin sıradan bir felsefeci olmadığını göstermektedir.<sup>15</sup> Lârî'nin felsefî yönü Akkirmanî'nin şu sözlerinden anlaşılabilir: “*Ebherî'nin eserindeki meramı gerektiği biçimde belli olsun diye Lârî'nin hâşiyesinden düzeltmeler niteliğinde soru ve cevaplar ekledim ki, tercümemiz (İklilü't-Terâcim) hatadan arî olsun.*”<sup>16</sup>

Ayrıca Lârî'nin, çalışmamıza konu ettiğimiz hâşiyesine bakıldığında da felsefe ve mantık bilgisinin üst düzeyde olduğu, matematik ve geometriyi iyi bildiği anlaşılmaktadır. Özellikle geometri ile ilgili bölümleri uzun tutması, onun bu yöndeki başarısını gösteren bir durumdur.<sup>17</sup>

Lârî, bu hâşiyesinde birçok ekol ve bu ekollere bağlı filozof ve düşünürlerin görüşlerine yer vermektedir. Ancak burada sunduğu fikirlerde İbn Sina'nın (m.980–1037) ön plana çıktığını ve onu bir hakem gibi gördüğünü söyleyebiliriz.<sup>18</sup>

Ayrıca yukarıda sıraladığımız, daha çok felsefî nitelikteki eserlerinin sadece isimlerine bile baktığımızda, onun matematik, fizik ve metafiziğin en temel meselelerini ele aldığı anlaşılmaktadır. İslam

<sup>13</sup> Khalid Alavî, *agm.*, s. 53-54.

<sup>14</sup> Kefevî Hacı Hamid Mustafâ'nın oğludur. Asıl adı Mehmet olup hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 1753'te İzmir, 1758'de Mısır kadısı oldu. Sarây-ı Hümâyün hocalığında bulundu. 1759 yılında Mekke kadılığına tayin edildi. Ağustos 1760'da orada vefat etti. Özellikle aklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan Akkirmanî'nin kelâm, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir ve dil konularında bazıları basılmış birçok eseri vardır. *İklilü't-terâcim*, Ebherî'nin *Hidâyeti'l-hikme*'sinin şerhlerinden olan Kâdî Mîr'in şerhinin bazı ilavelerle Osmanlıcaya çevirisidir. Bunun dışında *Şerhu'l-Hüseyniyye* ve *Risale-i Akaid* eserleri de önemli çalışmaları arasında yer alır. Bkz. Sâkıb Yıldız, “Akkirmanî”, *DİA*, TDV yay., İstanbul, 1989, c. II, s. 270; Ayrıca Akkirmanî ve bu eseri hakkında yüksek lisans tezi de yapılmıştır. Ömer Faruk Altıparmak, *Muhammed bin Mustafa Akkirmanî ve Eseri İklilü't-terâcim*, MÜSBE, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

<sup>15</sup> Akkirmanî, *İklilü't-terâcim*, Der Saadet, İstanbul, 1312, s. 3, 34–35.

<sup>16</sup> Akkirmanî, *age*, s. 4.

<sup>17</sup> Lârî, *Hâşiyeye 'ala Şerhi'l-Kâdî Mîr 'ala Hidâyeti'l-hikme*, Der Saadet, İstanbul, 1309, s. 39-40.

<sup>18</sup> Lârî, *age*, s. 12, 31, 51.

düşüncesinde çokça tartışılan, Allah'ın sıfatları (bilgi, irade ve kudret gibi), Allah'ın tekliği (vahdaniyet/ortağının olmaması) ve insanın ruhanî/cismani haşri meselesi gibi en önemli konuları incelediği görülmektedir. Fârâbî (m.871–950), İbn Sina, Gazali (m.1058–1111) ve İbn Rüşd (m.1126–1198) gibi önde gelen İslam düşünürlerinin eserlerinde en önemli ve hassas konular olarak kabul edilen bu meseleler hakkında risaleler yazan Muslihuddîn el-Lârî'nin, bu çalışmalarında ileri sürdüğü fikirleri son zamanlarda çeşitli araştırmalarla ortaya konmaya başlanmıştır. Bu araştırmalarda, Tehâfütlerin önemli tartışma konularından olan Allah'ın varlıklara dair bilgisi hususunda Lârî'nin kendi fikirlerini beyan ettiği ve bu konuda Allah'ın cüzî olsun küllî olsun her şeyi bildiği şeklindeki görüşü benimsediği ortaya konmuştur.<sup>19</sup> İnsanın ruhanî/cismanî haşri konusunda ise cismanî haşri kabul eden Lârî'nin, bu konuda Gazali'nin yanında yer aldığı da söylenmektedir.<sup>20</sup>

Diğer yandan Allah'ın tekliği konusunda da özel bir risale yazan Lârî, “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de kesinlikle bozulup giderdi.”<sup>21</sup> ayetinden çıkarılan burhânu't-temanu' deliliyle Allah'ın tekliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Lârî'nin bu risalesinin edisyon-kritiğini yapan Akay, risalenin metninden önce Lârî'nin bu ayete dayanarak Allah'ın tekliğini nasıl ortaya koyduğunu tartışmalarıyla özetlemiştir.<sup>22</sup> Lârî'den çok önce Gazali ve İbn Rüşd de Allah'ın tekliğini veya vahdaniyetini söz konusu ayete dayanarak ortaya koymuş ve aynı delil çerçevesinde tartışmışlardır.<sup>23</sup> Lârî, bu risalede konuyla ilgili olarak her ne kadar bu iki önemli İslam filozofunun görüşlerini aktarmasa da İbn Sina'nın düşüncelerine (örneğin, vâcibu'l-vücut'u önceleyen bir şeyin olamayacağı meselesi) atıflarda bulunmuş,<sup>24</sup> Seyyit Şerîf el-Cürcanî (740/1339–816/1413), et-Taftazânî

<sup>19</sup> Coşkun, *agm*, s. 628. Lârî, Allah'ın ilmi konusundaki düşüncelerini küçük bir risalesinde dile getirmiştir. Bkz. Muslihuddîn el-Lârî, *Risale Mûteallikatun bi'l-ilmî'l-ilâhî fi tahkîki ilmihî Taâla bi'l-cüz'ıyyât*, Mecmuu'r-resâil, Damat İbrahim Paşa, v. 44a-49b.

<sup>20</sup> Lârî'nin bu görüşleri için bkz. Coşkun, *agm*, s. 629-631.

<sup>21</sup> Enbiya, 21/22.

<sup>22</sup> Akay, *agm.*, s. 150-152.

<sup>23</sup> Gazali ve İbn Rüşd'ün bu konudaki görüşleri için bkz. Gazali, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd (İtikatta Orta Yol)*, çev. K. Işık, AÜİF yay., Ankara, 1971, s. 55-59; İbn Rüşd, *Kitâbu'l-keşf an menâhici'l-edille, İbn Rüşd'ün Felsefesi* içinde, çev. Nevzat Ayasbeyoğlu, TTK, Ankara, 1955, s. 58-62.

<sup>24</sup> Lârî, *Risale fi burhâni't-temânu fi âyeti "Lev kâne fihimâ âlihe"*, Ali Akay, “Muslihuddin el-Lârî'nin Burhânu't-temânu' Adlı Risalesi” içinde, s. 163.

(722/1322–792/1390), Celaleddin ed-Devvânî ve Hocası Mîr Gıyâsuddîn'in yorumlarına da yer vermiştir.<sup>25</sup> Lârî, özellikle son dört âlimin görüşlerinden farklı olarak ayet üzerindeki düşüncelerini sadece gramer kuralları çerçevesinde değil, mantık ve kelimelerin derin anlamlarına değinerek de ortaya koymaya çalışmıştır.<sup>26</sup> Ayrıca aktardığı görüşleri ciddi bir eleştiriye tabi tutmadan da geçmemiştir.<sup>27</sup> Onun bu eleştirel bakışı ve aktardığı yorumlara körü körüne bağlı kalmayışı, makalemize konu olan hâşiyesinde de karşılaştığımız bir durumdur. Bu nedenle, Lârî'nin sorgulayıcı bir yapıya ve felsefî bir bakış tarzına sahip olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Lârî'nin felsefî ve kelâmî düşünceleri üzerine yapılan çalışmaların artması, onun felsefî yönünün tüm detaylarıyla ortaya konulmasının gerekli olduğu gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır. Dolayısıyla incelemekte olduğumuz hâşiyenin bu durumun netleşmesinde önemli katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Şimdi bu hâşiyenin özelliklerini, Lârî'nin hâşiyede takip ettiği metodu, yararlandığı kaynakları ve ele aldığı konuları ortaya koyabiliriz.

## **II. Hâşiye 'ala Şerhi'l-Kâdî Mîr 'ala Hidâyeti'l-hikme**

### **A. Eser Hakkında**

*Hâşiye 'ala Şerhi'l-Kâdî Mîr 'ala Hidâyeti'l-hikme*, Esirudin el-Ebherî'nin<sup>28</sup> (ö. 663/1264) *Hidâyetü'l-hikme*<sup>29</sup> eserine Kâdî Mîr

<sup>25</sup> *Age.*, s. 153, 156, 159, 160, 167, 168-170.

<sup>26</sup> Bu tespit için bkz. Coşkun, *agm.*, s. 630.

<sup>27</sup> Akay, *agm.*, 151-152.

<sup>28</sup> Asıl adı Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî olup Filozof, matematikçi ve astronomdur. Doğumu hakkında kesin bir bilgi olmasa da 1200'lü yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. Eğitimi Musul, Horasan ve Bağdat'ta tamamlamış, bir süre Musul sarayında himaye görmüş ve 1228'de Musul'dan Erbil'e geçerek oraya yerleşmiştir. Ebherî Anadolu'ya seyahatlerde bulunmuş, buralardaki Türk beylerinin saraylarında ilim ve kültürün gelişmesine ve ilim adamlarına büyük değer veren beylerin teşvik ve destekleriyle felsefe ve müsbet ilimler alanında dersler vermiştir. Ölüm tarihiyle ilgili olarak 661/1263 ve 663/1265 gibi değişik bilgiler verilmektedir. *İsâgüci, Hidâyetü'l-hikme, Keşfu'l-hakâik, Kitabu'l-metâli, Kitabu'l-beyani'l-esâr* belli başlı eserleridir. Bkz. Henry Corbin, *age.*, s. 41-42; Abdulkuddus Bingöl, "Ebherî", *DİA*, TDV yay., İstanbul, 1994, c. X, s. 75-76.

<sup>29</sup> Esirüddin el-Ebherî'ye ait bu eserin birçok el yazması vardır. Örneğin bkz. AÜİF Kütüphanesi, kayıt no. 38239; Bu eserin diğer nüshaları hakkında bilgi ve edisyon-kritikli metni için bkz. Abdullah Yormaz, "*Hidâyetü'l-hikme*"nin Tenkitli Neşri", *Marmara Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2008, sy. 34 (2008/1), s. 145-202; Yine aynı kişi tarafından bu eser üzerine bir yüksek lisans tezi de



Meybûdî'nin<sup>30</sup> (ö. 904/1498) yazdığı şerhin<sup>31</sup> üzerine Muslihuddîn el-Lârî tarafından yazılan bir hâşiyedir.

Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme* eseri üç ana risaleden oluşmaktadır. Birincisi mantıkla ilgili olan kısımdır ve *İsâgûcî* adıyla meşhur olmuştur. İkincisi ise fizik ile ilgilidir ve *Hikmetu't-tabiiyât* adıyla anılır. Üçüncüsü ise metafizik üzerinedir ve *Hikmetu'l-ilahî* adıyla bilinir. Ancak bu risaleler birbirinden ayrı olarak bulunmaktadır.<sup>32</sup> Bir çok âlim hem *Hidâyetü'l-hikme* hem de şerhleri üzerine notlar, yorumlar ve hâşiyeler yazmıştır.

Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme* eserinin üzerine yazılmış en meşhur şerh Kâdî Mîr Meybûdî'ye aittir. Bu şerh *Hidâyetü'l-hikme*'nin ikinci kısmı olan tabiiyât bölümü üzerine yazılmış olup *Şerhu Kâdî Mîr 'ala Hidâyeti'l-hikme* adıyla bilinmektedir. Ebherî'nin eserine bundan başka birçok şerh yazılmıştır.<sup>33</sup> Lârî'nin ele aldığımız hâşiyesi ise Kâdî Mîr'in şerhine yazılmış bir hâşiyedir.<sup>34</sup> Bunun yanında hem Kâdî Mîr'in hem

---

yapılmıştır. Abdullah Yormaz, *Ebherî'nin Hidâyetü'l-hikme'si ve Osmanlı Türk Düşüncesindeki Yeri*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, MÜSBE, İstanbul, 2003.

<sup>30</sup> Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hüseyin b. Muinüddin el-Meybûdî eğitimini Celalüddin ed-Devvânî'den almıştır. Yezd şehrinin kadılığını yapan Meybûdî'nin sünnî olduğu ve İran'daki medreselerde kırk yıl ders okuttuğu kaydedilmiştir. 1503'de Şah İsmail, Akkoyunlu Murat Bey'i yenip Şîrâz ve Kâzerûn'a kadar olan bölgeye hakim olunca oralardaki sünnî ulemayı toplayıp Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a hakaret etmelerini istediğinde Şemseddin Hulefî dışında kimse bu emri yerine getirmemiş ve bu sebepten öldürülmüşlerdir. Meybûdî'nin de işte bu grup ulema içinde olduğu söylenmektedir. Serkis ve Brockelmann ölüm yılı olarak 904/1498 tarihini vermektedir. Bazı kişiler ise Meybûdî'nin ölümünü h. 909 yılı olarak zikreder. Eserlerine bakıldığında Kadı Mîr'in kelimeler, felsefe, mantık, gramer, geometri ve astronomi gibi akli ilimlerle ilgilendiği, "Mantıkî" mahlasıyla şiirler yazdığı görülmektedir. Belli başlı eserleri şunlardır: *Şerhu Hidâyeti'l-hikme*, *Şerhu (Hâşiyeye 'ala) Şemsîye, Münşeât, Şerhu'l-Kâfiye, Şerhu Hikmeti'l-ayn, Şerhi Divan-ı Ali b. Ebi Tâlib*. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Karlığa, "Kâdî Mîr Meybûdî", *DİA*, TDV yay., İstanbul, 2001, c. XXIV, s. 118-119.

<sup>31</sup> Kâdî Mîr Meybûdî, *Şerhu Kâdî Mîr 'ala Hidâyeti'l-hikme*, Dârü't-Tıbaatî'l-Âmire, İstanbul, 1308.

<sup>32</sup> Akkirmanî, *age*, s. 11-12.

<sup>33</sup> Kutbeddin el-Cîlî, Muhammed İbn Mübarekşâh, Seyyid Şerif Cürçânî, Kadızâde Salahaddin Musa İbn Mahmud ve Hızırşah İbn Abdullatif el-Menteşevî gibi âlimlerin *Şerhu Hidâyeti'l-hikme* adıyla yazdıkları şerhler buna örnek verilebilir. Bkz. Hatice Toksöz, "Osmanlıların Klasik Döneminde Felsefe ve Değeri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, 2007, 5 (13), s. 147.

<sup>34</sup> Akkirmanî, *age*, s. 11-12.

de başka alimlerin Ebherî'nin eserine yazdıkları şerhlerin üzerine bir çok hâşiyeler de yazılmıştır.<sup>35</sup> Bunlardan en meşhuru Lârî'ye ait olup bu hâşiyenin birçok farklı nüshası da bulunmaktadır. Sadece A.Ü.İ.F kütüphanesinde sekiz adet nesih ve nestalik yazı türleriyle yazılmış el yazması, basılmış olarak da 1309 Der Saadet basımı, 1263 Tıbaatu'l-Amire basımı, 1302 ve 1265 tarihli ve basım yeri belirtilmemiş nüshaları bulunmaktadır. Lârî'nin bu hâşiyesi de en az Kâdî Mîr'in şerhi kadar dikkat çekmiş ve üzerine hâşiyeler yazılmıştır. Ali b. Muhammed Neşarî'nin *Hâşiye 'ala Hâşiye 'ala Şerhi Hidâyeti'l-hikme*<sup>36</sup> ve Muhammed el-Kefevî'nin *Hâşiye 'ala Hâşiyeti'l-Lârî 'ala Şerhi Meybudi 'ala Hidâyeti'l-hikme li'l-Ebherî*<sup>37</sup> bu hâşiyelere örnek verilebilir. Bunlara ayrıca Gelenbevî'nin hâşiyesini de ekleyebiliriz.<sup>38</sup>

Lârî'ye ait hâşiyenin İstanbul'da en az kırk iki el yazmasının kopya edildiği ve bunun da eserin medreselerdeki popüleritesini ne derece gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu eserin bazı kopyalarının Avrupa ve İslam dünyasında bulunabildiği de belirtilmiştir.<sup>39</sup> Dolayısıyla *Hidâyetü'l-hikme* eseri Kadî Mîr ve Lârî'nin notlarıyla birlikte medreselerde XVIII. yüzyıla kadar gözde bir konuma sahip olmuş ve medreselerdeki ders programlarında yerini almıştır.<sup>40</sup>

Lârî, hâşiyesini,<sup>41</sup> Kâdî Mîr'in şerhinin ve dolayısıyla da *Hidâyetü'l-hikme* eserinin sadece tabiiyât bölümü üzerine yazmış olup ilahiyât bölümünü dışarıda bırakmıştır. Hatta bu hâşiye tabiiyyât bölümünün tamamı üzerine de yazılmamıştır. Zira Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme*'si, Kâdî Mîr'in şerhi ve başta Lârî olmak üzere diğer

<sup>35</sup> Bunlardan ulaşabildiklerimizin çoğu el yazması olarak bulunmaktadır. AÜİF Kütüphanesinde bulunanlardan bir kaçını için bkz. Muslihuddîn Mustafa b. Yusuf Hocaşâde, *Hâşiye 'ala Şerhi Hidâyeti'l-hikme*, kayıt no. 40527; Nurullah b. Muhammed Halhâlî, *Hâşiye 'ala Şerhi Hidâyeti'l-hikme*, kayıt no. 38484; Muhammed Kefevî, *Hâşiye 'ala Şerhi Hidâyeti'l-hikme*, kayıt no. 40063; Fahrettin Muhammed b. Hüseyin Esterâbâdî, *Hâşiye 'ala Şerhi Hidâyeti'l-hikme li Kâdî Mîr*, kayıt no. 41654.

<sup>36</sup> AÜİF ktp. Kayıt no. 42527.

<sup>37</sup> Matbatu'l-Âmire, 1283.

<sup>38</sup> AÜİF Kütüphanesinde, İstanbul, 1270 tarihli baskısı bulunmaktadır.

<sup>39</sup> Khalid Alavi, *agm.*, s. 57.

<sup>40</sup> Bu konuda bkz. Yaşar Sarıkaya, "Aklî İlimlerin İhmalî Meselesi Üzerine Bazı Mülâhazalar" ve Ahmet Kayacık, "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine", [www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-203](http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-203) ve [7-259](http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-259). html. (25.05.2009)

<sup>41</sup> Bu çalışmamızda Lârî'nin Der Saadet, İstanbul, 1309 tarihli basımını esas alacağız. Bu basıma göre sayfa sayısı seksendir.

bir kısım hâşiyecinin yorumlarını içeren Akkirmani'nin *İklilu't-terâcim*<sup>42</sup> adlı eserine baktığımızda, bu durumu açıkça görebiliriz. Lâri'nin hâşiyesi, tabiiyât bölümünün “felekler üzerine” kısmının, “feleklerin basit olduğuna dair” adlı ikinci faslına kadarki konuları ele almaktadır.<sup>43</sup> Feleklerin basitliğine dair bazı meseleler ile basit unsurlara dair bir takım konuları ise içermemektedir. Bu nedenle hâşiyenin yarıda mı kaldığı veya yazar tarafından bilinçli olarak mı bu şekilde bırakıldığı bir soru işareti olarak durmaktadır. Bu hususta net bir bilgiye sahip değiliz. Şu kadarı var ki, elimizde Lârî'ye ait bu hâşiyenin farklı nüshalarına baktığımızda, hepsinin aynı yerde bitmiş olması, hâşiyenin kaybolma sonucu bu hale gelmediği konusunda önemli bir bilgi vermektedir. Fakat bu bilgi, hâşiyedeki eksikliğin nedenini göstermeye yetmemektedir.

### B. Eserde Takip Edilen Metot

Eseri incelediğimizde Lârî'nin klasik hâşiyecilerden çok farklı bir yol izlediğini söyleyemeyiz. Çok düzenli olmayan bu hâşiyede hangi ifadenin kime ait olduğunu anlayabilmek için mutlaka eserin orijinalini ve şerhini buldurmak gerekmektedir. Lârî, eserinde şöyle bir yöntem kullanmıştır:

1. *Hidâye* metninden, kendisince çok önemli olan noktaları aktarmıştır. Kâdî Mîr'in şerhinden cümlelere daha çok yer vermiş, fakat bunları kendi ifadeleriyle aktardığı zamanlar da olmuştur.
2. Eserde her zaman olmasa da Ebherî'yi المص (el-Mus = el-Musannif), Kâdî Mîr'i de الش (Eş = eş-Şârih) olarak rumuzlandırmıştır.
3. Ebherî'den aktardığı cümleleri, bazen şârihin görüşünü dikkate almadan kendisi direkt olarak yorumlamış ve bu bakımdan şârihlik de yapmıştır.<sup>44</sup>
4. Eserin ve hâşiyenin cümlelerini anlaşılır kıldığı yerler çoktur.

<sup>42</sup> Akkirmanî, bu tercümesine Kâdî Mîr'in şerhinin yanı sıra çok farklı şerhlerden eklemelerde bulunduğu, eserin maksadını, ayrıntılarını, eksik ve zayıf noktalarını belirten notlar düşüğünü söylemektedir. Ancak dikkate değer olan husus, Lârî'nin hâşiyesine ciddi atıflarda bulunmasıdır. Akkirmanî, *age*, s. 3. Akkirmanî'ye ait bu eser *Hidâye*'nin anlaşılmasında kayda değer bir özelliğe de sahiptir. Bkz. Dücan Cündioğlu, “Arasokakların Tarihi II.”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 11.04.2004.

<sup>43</sup> Bkz. Akkirmanî, *age.*, içindekiler bölümü; Krş. Ebherî, *Hidâyetü'l-hikme*, AÜİF kütüphanesi, yazma, Kayıt no: 38239; Krş. Lârî, *Hâşiyeye 'ala Şerhi'l-Kâdî Mîr 'ala Hidâyeti'l-hikme*.

<sup>44</sup> Lârî, *age.*, s. 27.

5. Önemli tanımları unsurlarına ayırarak kelimeleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Eserin giriş bölümünde hikmetin tanımı yapılırken bu durum net olarak görülür.<sup>45</sup> Kavramların köklerine inmiş, bu konuda gramerden yararlanmıştır. Yabancı kelimelerin de kökenini araştıran Lârî'nin “heyula” kelimesi konusundaki açıklamaları buna güzel bir örnektir.<sup>46</sup> Kavramların daha iyi anlaşılabilmesi için sözlükler ve felsefî kitaplardan alıntılar yaptığı da olmuştur.<sup>47</sup>
6. Yorumlarında temel İslam ilimlerinden yararlanmaktadır. Bunların başında sarf, nahiv, tefsir, kelim ve fıkıh gelmektedir.
7. Konuyla ilgili varsa farklı görüşleri vermiş, şârihin yaklaşımını sorgulamış ve en sonda kendi kanaatini ifade etmiştir.<sup>48</sup>
8. Eserde kimi zaman ana konudan uzaklaşmış ve maksadın dışına çıktığı da görülmüştür.<sup>49</sup> Bu durum kimi zaman şârihten de kaynaklanmıştır. Örneğin “hikmetin bölümleri” adlı ifadeyi açıklarken Lârî, bölüm nedir, neler bölünebilir gibi konuları aşırı derecede vurgulayarak gereksiz ayrıntılara girmiştir.<sup>50</sup>
9. Lârî, eserde bir tartışma ortamı oluşturmuştur. Bu bağlamda Kâdî Mîr'in Ebherî'ye olan itirazlarına dikkat çekerek kendisine hakemlik görevi verdiği de olmuştur. Örneğin cismin metafiziğin konusuna dâhil olup olmadığı konusunda Ebherî ve Kâdî Mîr'in görüşlerini karşılaştırdıktan sonra cismin metafiziğin konusu olabileceğini belirterek Ebherî'ye katıldığını söylemiştir.<sup>51</sup>
10. Klasik bir tavır olarak farklı görüşleri uzlaştırdığını da görmekteyiz. Hatta felsefede çok önemli olan “*muhtemel soru üretme yöntemi*”yle musannifin, şârihin ve atıfta bulunduğu fikirlerin uzlaşabileceğini açıklamıştır.<sup>52</sup> Kimi zaman alıntıları yapıp çok fazla yorumla girmeden “bu görüş doğrudur, bu yanlıştır” diyerek hemen geçmiştir.
11. Lârî, döneminde yapmış olduğu tartışmaları eserine yansıtmıştır. Nitekim cüzlerin sonsuza kadar bölünüp bölünmeyeceği konusunu hocasıyla tartıştığını eserinde ifade etmiştir. O, “*Ayrılan şey sonsuza kadar, gittikçe küçülen parçalara dönüşür. Aynı şekilde bu zincirin*

---

<sup>45</sup> Lârî, *age.*, s. 3-6.

<sup>46</sup> Lârî, *age.*, s. 20.

<sup>47</sup> Lârî, *age.*, s. 61.

<sup>48</sup> Lârî, *age.*, s. 16-17.

<sup>49</sup> Lârî, *age.*, s. 25, 26, 29.

<sup>50</sup> Lârî, *age.*, s. 15.

<sup>51</sup> Lârî, *age.*, s. 26.

<sup>52</sup> Lârî, *age.*, s. 9, 12.

başına doğru gittikçe, bu durumun tersine, ayrılan şey büyüyen parçalara dönüşür.” demektedir.<sup>53</sup>

12. Kapalı ifadeler kullandığını belirterek Kâdî Mîr’i eleştirdiği gibi,<sup>54</sup> fikirlerine katılmadığı da olmuştur. Nitekim Kâdî Mîr’in, Seyyit Şerif Cürcanî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf*’tan yaptığı alıntıda *Mevâkıf* eserinin ifadesiyle şârihin ifadesini birbirine karıştırdığını belirtmiştir.<sup>55</sup> Zihnî varlık (vücudu’z-zihnî) konusunda şârihe katılmaması buna örnek verilebilir.<sup>56</sup>
13. Lârî, başka eserlerden atıflarda bulunmuş, çeşitli eserlere göndermeler yapmıştır. Bunların başında İbn Sina’nın eserleri gelmektedir.
14. Felsefe ve diğer bilimsel ekollere ait görüşleri vermiş ve bunlardan hangisini savunduğunu delilleriyle belirtmiştir.<sup>57</sup> Birleşme (ittisal) ve ayrılma (infisal) konusunda İshrakî ve Meşşâî ekolü belirttikten sonra Meşşâî yolunu savunduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Meşşâî ekolünü destekler mahiyette cismin ittisalının ispatı konusunda derim ki, cevherlerin ferdleri, zatıyla mevzudan müstağnidir. ...*”<sup>58</sup>
15. Lârî’nin iyi derecede mantık bildiği, eserde, cümleleri mantık açısından değerlendirmesinden anlaşılmaktadır.<sup>59</sup>

### C. Eserde Yararlanılan Kaynaklar

Lârî bu hâşiyesinde bazı temel kaynak eserlerden yararlanmış. İfadelerinden anlaşıldığı üzere bunların bir kısmını kendisi esere eklemiş, bir kısmını da şârih yazdığı için belirtmiştir. Lârî’nin antik Yunan filozoflarından Aristoteles, Platon, Demokritos ve Öklit’in görüşlerini aktardığı olmuş<sup>60</sup> ama bunlar dolaylı aktarımlardan öteye geçememiştir.

İslam filozoflarından en çok yararlandığı kişi İbn Sina olmuştur. İbn Sina’nın *Şifa*, *el-İşârât ve’t-tenbihât*, *Necât* ve *el-Kanun* eserlerinden yararlanmış. Hatta birçok tartışmalı ve kapalı konuda İbn Sina’yı kurtarıcı olarak göstermiştir.<sup>61</sup>

<sup>53</sup> Lârî, *age.*, s. 28.

<sup>54</sup> Lârî, *age.*, s. 11.

<sup>55</sup> Lârî, *age.*, s. 13.

<sup>56</sup> Lârî, *age.*, s. 4, 51, 53, 56.

<sup>57</sup> Lârî, *age.*, s. 6, 24, 31, 49, 51.

<sup>58</sup> Lârî, *age.*, s. 31.

<sup>59</sup> Lârî, *age.*, s. 37, 38.

<sup>60</sup> Birkaç örnek için bkz. Lârî, *age.*, s. 29, 40, 49.

<sup>61</sup> Lârî, *age.*, s. 3, 4, 5, 9, 10, 16, 22, 23, 27, 29, 32, 37, 56, 58, 60, 61, 67, 72, 76.

Seyit Şerif Cürcanî'nin, *Şerhu'l-Mevâkıf*<sup>62</sup> ve *Hâşiye 'ala Hikmeti'l-'ayn*<sup>63</sup> eserlerinin yanı sıra *Şerhu't-Tecrid*<sup>64</sup> e yazdığı hâşiyeden de faydalanmıştır.<sup>65</sup> Kâtibî el-Kazvîni'nin (600/1203–675/1276) *Şerhu'l-Mulahhas*<sup>66</sup> ve *Hikmetu'l-'ayn*<sup>67</sup> adlı eserleri ile Sühreverdî'nin (549/1155–587/1191) *el-Meşâri'* ve *l-mutarahat* adlı çalışmasından yararlandığını görmekteyiz.<sup>68</sup>

Bunların dışında, sadece eser ismi verip yazarlarını belirtmeden ama büyük olasılıkla Adudiddîn el-İcî'nin (1281–1355) *el-Mevâkıf fi ilmi'l-kelam* ve et-Taftazani'nin *Şerhu'l-Mekâsıd* adlı eserlerine de göndermeler yapmıştır.<sup>69</sup> Yine Kutbuddin er-Râzî'nin (ö. 766/1364) *Kitabu'l-muhakemât* eserinden de faydalanmıştır.<sup>70</sup>

<sup>62</sup> Lârî, *age.*, s. 13.

<sup>63</sup> Lârî, *age.*, s. 60, 65.

<sup>64</sup> Burada Lârî, *Şerhu't-Tecrid* eserinin yazarını belirtmemiştir. *Tecrid* adındaki eserin Nasiruddin et-Tûsî'nin (ö. 1237) *Tecridu'l-kelâm* adlı eseri olduğu kesin gibidir. Ancak *Şerhu't-Tecrid* adındaki eserin Şemseddin Mahmud el-İsfehânî'ye (ö. 1348) mi Ali Kuşçu'ya (ö. 879/1474) mı ait olduğu net değildir. Zira Ali Kuşçu'nun da hâşiye olmasına rağmen *Şerhu't-Tecrid* adıyla meşhur olmuş bir eseri vardır. Bu durum bir soru işareti oluştursa da araştırmalar Cürcanî'nin hâşiyesinin, İsfehânî'nin şerhine yazıldığını ortaya koymuştur. Bkz. Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2008, c. XVII, sy. I, s. 38-39.

<sup>65</sup> Lârî, *age.*, s. 61.

<sup>66</sup> Lârî, *age.*, s. 67.

<sup>67</sup> Lârî, *age.*, s. 59-60. Lârî, *Hikmetu'l-'ayn* eserini zikrederken bu eserin Allame eş-Şirâzî'ye ait olduğunu söylemiştir. Ancak bu Şirâzî'nin kim olduğunu açıkça söylememiştir. Bunun Molla Sadra olamayacağı kesindir. Bunun yanında bu şahsın Sadruddin Muhammed Deşteki eş-Şirâzî veya Kutbuddin eş-Şirâzî (634/1237–710/1311) olması ihtimal dâhilindedir. Ancak bunlara ait bu isimde bir esere rastlamadık. Yalnız Kutbuddin eş-Şirâzî'nin *Hikmetu'l-'Ayn* eserine yazdığı bir hâşiyesi vardır. Bkz. Azmi Şerbetçi, “Kutbuddin-i Şirâzî”, *DİA*, TDV yay., Ankara, 2002, c. XXVI, s. 488. Bunun yanında Lârî'nin, bu eserden söz ettikten hemen sonra Cürcanî'nin buna yazdığı hâşiyeye dikkat çekmesi bu eserin (*Hikmetu'l-'ayn*) Kazvîni'ye ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Lârî, *age.*, s. 59-60. Zira Cürcanî'nin bu hâşiyesi, Muhammed b. Mubarek Şâh el-Buhârî'nin (ö. 740/1340) Kazvîni'nin söz konusu eserine yaptığı şerh (*Şerhu Hikmeti'l-'ayn*'ın Ankara Milli Kütüphanede bir çok yazması vardır. Örnek olarak bkz. arşiv no. 03 Gedik 17590/1) üzerine yazılmıştır. Bkz. Hüseyin Çaldak, “Necmeddin Ali bin Ömer el-Kâtibi el-Kazvîni, Hayatı, Eserleri ve Şemsiyyesi'si” *C.Ü.İ.F. Dergisi*, Sivas, 1999, sy. III, s. 495.

<sup>68</sup> Lârî, *age.*, s. 67-68.

<sup>69</sup> Lârî, *age.*, s. 13, 37, 56.

<sup>70</sup> Lârî, *age.*, s. 37.

Öte yandan Fahrüddin er-Râzî'nin (543/1149–606/1209) muhtemelen *Mulahhas* adlı eserinden,<sup>71</sup> yine onun ve Nasıruddin et-Tûsî'nin (597/1201–672/1274) İbn Sina'nın çeşitli eserleri üzerine yaptıkları şerhlerden de yararlanmışır.<sup>72</sup>

Lârî, bu hâşiyesinde, kendisine ait şerh ve hâşiyelere de dikkat çekmiştir. Bunlardan biri de Adudüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf*'ına Cürcânî'nin yaptığı şerh (*Şerhu'l-Mevâkıf*) üzerine yazdığı hâşiyedir (*Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*).<sup>73</sup>

Ayrıca Lârî, çalışmamıza konu ettiğimiz hâşiyesinde, iki risalesine atıfta bulunmuştur. Bunlardan biri zamanla ilgili olup ânların nasıl muttasıl olduğuna dairdir ve tam adını belirtmemektedir.<sup>74</sup> Diğeri ise hareket hakkında bir risalesi olup tam adı *Risale fi bahsi'l-hareke*'dir.<sup>75</sup>

Lârî'nin kullandığı kaynaklara baktığımızda, her ne kadar eseri bir hâşiyeye de olsa, bu eser çerçevesinden onun İbn Sinacı bir geleneği takip ettiği ve İbn Sinacı bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür.

#### **D. Eserde Ele Alınan Konular<sup>76</sup>**

**Giriş** ve eserin kaleme alınma sebebi

Kâdî Mîr'in hikmet tanımının izahı, hikmete dâhil olan hususlar, hakîm tanımı. s. 2-3.

Hikmet tanımının unsurları ve açıklanması. s. 3.

Zihnî ve zihin dışı varlıkların hikmete dahil olup olmadığı. s. 4-5.

Hikmet tek midir çok mudur? s. 5.

Hikmete dâhil olmayan ilimler (sarf, nahiv, fıkıh). s. 5.

Ahlak ve ahlak hakkında ekollerin görüşleri. s. 6

Ahlak doğuştan mıdır değil midir? s. 6.

Pratik (ameli) ve teorik (nazarî) hikmet. Bireysel ahlak (tehzibu'l-ahlak), ev idaresi (tedbiru'l-menâzil), siyaset. Teorik ve pratik hikmetin faydaları, teorik hikmet mi öncedir, pratik hikmet mi? s. 6-8.

Teorik hikmet ve konusu. s. 8-9.

<sup>71</sup> Lârî, *age.*, s. 67.

<sup>72</sup> Lârî, *age.*, s. 77-78.

<sup>73</sup> Khalid Alavi, *agm.*, s. 57.

<sup>74</sup> Lârî, *age.*, s. 70.

<sup>75</sup> Khalid Alavi, *agm.*, s.58; Lârî, *age.*, s. 75.

<sup>76</sup> Eserde ele alınan konular sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir. Bu sayfa numaraları Lârî'nin Der Saadet, İstanbul, 1309 tarihli hâşiyesine göre verilmiştir.

Metafizik (ilahiyât), isimlendirilişi, konusu, alanı, alt dalları. Fizik ve matematik, tanım ve alt dalları. İlimlerin sayımı. s. 9-11.

Mantık hikmetten midir? Mantık hikmetten olmamalıdır. s. 11.

Davranışlar hikmete dâhil midir? s. 11.

Metafiziğin konusuna giren varlıklardan ne kastedilmektedir. s. 12.

Metafizik Tanımı: “*Varlık olmak bakımından soyut varlıkların hallerini bilmek.*” s. 13.

Ebherî'nin eserinin yapısı, bölümleri ve hâşiyeye konu olan tabiiyât bölümüne giriş. s. 13-14.

### **İkinci Kitap: Tabiiyyât**

Tabii cismin tanımı. s. 15.

Tabiiyyât kitabının bölümleri: 1. Cisimler 2. Unsurlar ve Göksel Cisimler (Felekler) 3. Melekler veya Soyut Akıllar veya Felekî nefsler. s. 15-16.

#### **Birinci Bölüm: Cisim**

Cisim bileşik mi, cevher mi, araz mı, boyutlu mudur? s. 16.

#### **Bölünmeyen cüz (Cevhar-i Ferd)**

Bu konudaki görüşler, tartışmalar, cisimlerin cüzlere ayrılma durumu ve ortaya çıkan sonuçlar. s. 16-20.

#### **Heyula. s. 20.**

Heyulanın cisimle ilişkisi, cismin tanımı, nitelikleri ve niteliklerin tanımı. s. 20-22.

Nokta, doğru, yüzey; bunların yönlere sahip olup olmadıkları ve bu bağlamdaki tartışmalar. s. 22-23.

Cismin boyutlarının ölçü biriminin, nokta, doğru ve yüzeyden hangisi olduğu meselesi. s. 24.

Renk ve ışığın cisimle ilişkisi. s. 25.

Bölünebilen ve bölünemeyen cisimler (Su, ateş, vs.nin durumları). s. 26.

Bölünme, tanımı, çeşitleri, sonsuza kadar bölünme nasıl olur ve bunun imkânı. s. 27-28.

Zamanın bölünmesi ve anlar konusu. s. 29.

Büyüme veya uzamanın çeşitleri. s. 30.

Cisim ve cevherde ayrılma ve birleşme nasıldır ve bu konudaki görüşler. s. 31.

Cismin dönüşüm ve ayrılma halinde heyulanın durumu. s. 32-33.

Cismin ayrılma halinde maddenin durumu. s. 34.



**Heyulanın maddeye muhtaç olması ve heyulanın ispatı.** s. 37.

Maddenin özellikleri, boyut - sonlu boyut konusu. s. 37-39.

Şekil nedir, suretin şekli var mıdır, cisimlerin şekillerinin farklı olmasının sebepleri. s. 41-43.

**Heyula suretten soyutlanamaz.** s. 47.

Mümteni ve mümkün üzerine kısa notlar. Mümkün üzerine tartışmalar. s. 46.

**Sureti Nev'iyeye.** s. 48.

Sebeup - eser ilişkisi. s. 49.

Bazı kavramların tanımları: Hudûs, zaman, mekân, cevher. s. 50.

Sebeup - sebepli ilişkisi ve heyula ile suretin bu bağlamda incelenmesi. Heyula suretin sebebi olamaz, çünkü suretten önce heyula bilfiil bulunamaz. s. 52.

Suret - şekil ilişkisi. s. 53.

Gerekli sebeup, asıl sebeup, tam sebeup, fail sebeup konuları. s. 53-54

Heyula ve suretten hangisi öncedir. Suret - şekil ilişkisi, suret - şekil - heyula ilişkileri ve sebeplilik bağlamındaki tartışmalar. s. 54-56.

**Mekan.**

Tanımı, görüşler, cisimle ilişkisi; boşluğun olup olmadığı, mekân-yüzey, mekân - hareket ilişkileri. s. 56-59.

**Hacim**

Her cismin uzayda kapladığı alan hakkında. Hacim - mekân ilişkisi. s. 60-62.

**Şekil.**

Her cismin şekli vardır. s. 63-64.

**Hareket ve sükûn.** s. 64-73.

Hareket - mekân - zaman ilişkileri. s. 65.

Hareket ettirici (muharrik) ve hareket ettirilen (müteharrik). s. 65.

Soyut varlıkların hareketi ve sükûnu var mıdır? s. 66.

Renklerin dönüşümleri (beyazın siyaha dönüşümü) hareket midir? s. 66.

Hareketin çeşitleri: Niceliksel, niteliksel, mekânsal, yer değiştirmeyen (vadi) hareketler. s. 66.

Niceliksel hareket. s. 67-68.

Niteliksel hareket. s. 69.

Mekânsal hareket. s. 69-70.

Yer değiştirmeyen (vadi) hareket. s. 70-72.

Göksel cisimlerin hareketleri ve zamanla ilişkisi. s. 72.

Harekette görecelik. s. 72-73.

Failleri açısından hareketin çeşitleri. Doğal, dış etkenli (kasrî), iradî hareket. s. 73.

### **Zaman**

Tanımı, hareketle olan ayrılmaz ilişkisi, “felek-i ‘a’zam”la bağlantısı ve zamanın başlangıç ve sonunun olup olmadığı; zamansal öncelik, zamanın bölünüp bölünemeyeceği, zamanda öncelik ve sonralık. s. 74-78.

### **İkinci Bölüm: Göksel cisimler.**

**Göksel cisimler daireseldir.** s. 79-80. Hâşiye bu konuyla bitmektedir.

### **Sonuç**

Muslihuddîn el-Lârî, bir İslam âlimi, bir müderris ve önemli bir filozoftur. Felsefeci yönünü göstermede *Hâşiye ‘ala Şerhi'l-Kâdî Mîr ‘ala Hidâyeti'l-hikme* eserinin önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu eser her ne kadar klasik hâşiye yöntemiyle yazılmış olsa da konuları ele alış tarzı açısından ciddi farklılıklara sahiptir. Hâşiyenin içeriği ve Lârî'nin buradaki felsefî katkıları onun felsefeci kimliğini belirginleştiren unsurlardandır. Buna felsefeye dair başka eserler yazmış olmasını da eklediğimizde felsefî yönü daha da güçlenmektedir. Ayrıca Akkirmanî gibi âlimlerin çalışmalarında ondan yararlanması da bu kanaati desteklemektedir. Lârî'nin, hâşiyesinde faydalandığı kaynakların başında, İslam dünyasında klişeleşmiş eserlerin yanı sıra, İbn Sina'nın gelmesi ve hemen hemen her konuda onu referans göstermesi felsefî çizgisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hâşiyesinde üzerinde durduğu konular felsefenin en ciddi meseleleri olup bunları işleyip değerlendirmek her araştırmacının başarabileceği bir husus değildir. Yalnız, hâşiyenin, Ebherî'nin *Hidâye*'si ve buna yazılan Kâdî Mîr'in şerhinin tamamı üzerine yapılmamış olması, bir eksikliği olup bunun nedeni henüz bilinmemektedir. Lârî'nin önemli eserlerinden olan bu hâşiyesi üzerine yaptığımız araştırmanın ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını umuyoruz. Ayrıca İslam felsefesi alanında Lârî üzerine bir tezin yapılabileceği ve bunun gerekli olduğunu da bir tespit olarak belirtmekte yarar bulmaktayız.